

podmětný (každá událost je výsledkem činnosti lidí a nelze ji porozumět, aniž porozumíme jednání těch, kdo byli aktéři události). Oba koeficienty pak navíc spojuje známý giddensovsko-archerovský koncept „duality“ struktur a duality činnosti. Struktury jsou „duální“ tím, že jsou výsledkem činnosti lidí, ale současně jsou i determinantou lidských aktivit; subjekty jsou duální, protože jsou tvůrci i produkty sociálních událostí (v klasičtějším marxovském vyjádření – lidé jsou „autory, režiséry i herci vlastních dramát“).

Celá knížka je vybavena barevnými fotografiemi, které mne zlobily (jako povinné penzum amerikanizaci – vizualizace jako naše determinanta i naše nucená volba), ale pouze do té doby, než jsem seznal, že autor knihy je i jejich tvůrcem: mluví-li Sztompka o „sociologické optice“, pak to má význam metaforický i doslovný. A fotografie to jsou dobré esteticky i informačně (jen ta přišerná, autorem nezaviněná polygrafická superbarvenost trochu vadí).

Dvě rozkošné věci se čtou na konci knihy. Především – 160 otázek má ověřit, zda jste si osvojili pojmosloví a získali základní představu o sociologických teoriích a hlavních osobnostech (Jaký typ jednání zvolil Maxmilián Kolbe v Osvětimí?, Jaký typ skupiny tvoří rockeri?, Co je opakem konformismu? atd.). A potom – autor nabízí „sto knih z mé poličky“ – „zaujatý, jednostranný a zcela osobní soupis knih, které jsou dostupné v polštině a které doporučuji svým studentům“. Tož takový seznam potřebujeme nutně a už jej můžeme důstojně udělat: pětina klasických knih, které Sztompka doporučuje, již česky jsou a zbytek (texty autorů polských) lze substituovat četbou tematicky shodnou a formálně, stylově obdobnou. Je prostě povinností takový seznam mít – do konce roku 2003 jej zcela neskromně nabídne Sociologickému časopisu.

Shrnuto: ne že by nebylo co Sztompkovi vytknout – některé definice zjednodušují příliš, některá témata opravdu chybí, některé i v polské literatuře již dobře pojednané

problémy jsou pominuty – třeba fenomén internetu, tzv. *cultural studies* apod. Občas příjemně pocítujeme „naši“ kulturní spřízněnost (například Sztompka pracuje s pojmem „společenské vědomí“ evidentně marxistické provenience, který je v západní literatuře rozhodně sice nestandardní, ale on je – volens nolens – velice funkční) a současně litujeme, že ani jediný z Čechů se v tak tlusté knize nedá najít.

K tomu poslednímu: nemyslím starostenecky, že by do učebnice soudobé obecné sociologie patřil třeba Masaryk. Ale mluví-li Sztompka v souvislosti s fenoménem sociální revoluce o „definované ignoranci“ (Merton), tj. o tematicky vymezeném poli, kde nemáme k dispozici žádnou odpověď, pak bych přece jen doporučil nezapomenout na monumentální dílo Jaroslava Krejčího (jež je zčásti přístupné anglicky). Skutečnost, že obrovitou syntézu svého životního komparativního usilování věnoval Jaroslav Krejčí nakonec českému čtenáři a vydal ji česky, je fakt, který by neměl být pominut. A myslím, že v kontextu modernizačních a transformačních teorií by nemusel chybět například Pavel Machonin, v jiných pak Jiří Musil. I to by bylo na tak malou zemi dost.

Český knižní trh neunesl dvě „tlusté učebnice“ v krátkém čase – ale vědět by se o Sztompkově grandiózním pokusu rozhodně mělo. Na českého Sztompku či snad lépe – na současného Chalupného – si tedy ještě nějaký čas počkáme.

Miloslav Petrusek

Barbara Szacka: *Wprowadzenie do socjologii*

Warszawa, Oficyna naukowa 2003, 480 s.

Teze, že polská sociologie patří k tzv. velkým sociologickým školám („národním sociologiím“) se nedala zpochybnit nikdy – snad ani v době hlubokého stalinismu. Rozsah tematického záběru polské sociologie je úctyhodný, překladová aktivita mimořádná a produk-

ce zejména mladé sociologické generace je výslednicí souběhu poučenosti světem a úcty k vlastní („národní“) sociologické tradici.

Ještě jsem pořádně nedočetl první velkou „samostatnou“ polskou učebnici sociologie z pera světoběžníka Piotra Sztompky a mám na stole učebnici novou, „paralelní“, tentokrát autorství *Barbary Szacké* (1930). Autorka je v polské sociologické obci dobře známa jako badatelka v oblasti studia dětství, postavení ženy ve společnosti, ale také sociální (historické) paměti, připravila několik skvělých výborů z pomezí sociologie a biologie (se synem Jakubem) a podílela se mj. na výboru a překladu textů o občanské společnosti se svým mužem, významným historikem sociologie Jerzym Szackim. Těžiště její práce je však pravděpodobně v aktivitách pedagogických – její učebnice to dokládá.

Autorka v úvodu konstatuje, jak obtížné bylo rekoncipovat přednášky do podoby knižní učebnice a jak nesnadné bylo vyrovnat se s faktem, že ke každému tématu máme několik alternativních sociologických explanačí (teorií a „teorií“). Didakticky velice instruktivní je proto její zkušenost, že začít se dnes má analýzou, studiem a rozбором *elementárních učebnic* (dodal bych – nejen anglosaské provenience, protože existují jisté odlišnosti zejména v přístupech francouzských, nehledě na agresivní působení názorných, ilustrovaných, barevných, ba komiksových učebnic ze zámoří); ty totiž nabízejí dostatečně jednoznačné sdělení o tom, co tvoří „závazný“, protože více méně obecně sdílený korpus sociologického vědění. Učebnice Szacké je ve výsledném tvaru jednodušší (nikoliv triviálnější) než učebnice Sztompkova a její struktura je – řekněme – tradičtější.

Po stručném výkladu o podstatě a povaze sociologie jako vědy (Szacka již zde uplatňuje hledisko specificky polské: základní dichotomii vidí jako svár mezi „sociologií pozitivistickou“ a „humanistickou“ v duchu Floriana Znanieckého) přechází k výkladu *biologických základů sociálního života*, jež ústí v zajímavou tezi o nezbytnosti přihlížet soustavně ke skutečnosti, že leccos, co se nám jeví

jako produkt arbitrální morálky, je ve skutečnosti produktem geneticky kódovaného chování. Szacka při plném respektu k učebnicové povaze textu neváhá otevřít problém tam, kde jej vidí: například v následující kapitole o kultuře se vrací k dnes téměř odioznímu tématu „kulturních univerzálií“ v tiché polemice s příliš radikálním kulturním relativismem. První část uzavírá kapitola o sociální změně (obvykle situovaná až na konec učebnicových textů), v níž mj. decentně, ale v míře značně redukované, informuje o posledních typologických výkřicích naší vědy – o společnosti postindustriální, postmoderní a informační (snad je to tak právem, kdoví). Druhá část – *Člověk ve společnosti* – má tři subkapitoly „parsonsovské“ – interakce, socializace, sociální kontrola (a deviantní chování), třetí je věnována *společenským seskupením* (Zde češtině nemá adekvátní výraz. Polština pracuje s pojmem „zbiorowości społeczne“, což je více než skupina a méně než společnost, je to jakási Sorokinova „pile-heap“. Před lety jsme se nad tímto termínem trápili s Miroslavem Dismanem při překladu Szczepańskiego *Základních sociologických pojmů*: terminologicky problém nemá řešení, protože nemáme adekvátní výraz – ale nejen my v češtině), kam patří společenské skupiny (téma v posledních letech marginalizované), formální organizace, lokální společnosti a národ. Inu a tato část učebnice Barbary Szacké dost zásadně odlišuje od „běžných učebnic“ včetně Sztompkovy: skupiny jsou probrány zevrubně, mikrosociologie rekapitulována, formální organizace prozkoumána weberovsky i postweberovsky, ale zejména – podtrhuji – podrobně je prozkoumáno lokální společenství (dokonce s odkazem na polského klasika Franciszka Bujaka, jehož dílo mělo podobný význam, smysl i ladění jako sociografie slovenského klasika Antona Štefánka) a renesance tzv. lokalismu jako jevu „mimořádně nezvyklého a překvapivého“ (v čase globalizace, dodejme), současně však srozumitelného tváří v tvář „neschopnosti centrální byrokracie a státu vypořádat se s problémy, jež jsou zvláště dramaticky viditelné v zemích postsocialistických“ (234).

Kapitola o národu tvoří samostatnou kapitolu nejen v učebnici Barbary Szacké, ale v celém kontextu pozdní moderní sociologie. Protože americká společnost neprošla tradičně evropským (jakkoliv diferencovaným) procesem formování národa a národního státu, nebyl fenomén „národa“ v americké sociologii reflektován, a tedy ve „standardních učebnicích“ (*more americano*) národ prostě chybí. V evropské učebnici chybět nemůže (neměl by), protože celé 19. a vlastně i 20. století je s fenoménem národa spjata mimořádně intimně. A je to intimita nezřídka sartrovsky krutá, krvavá a bolestná: „Společnost emoce nevyvolává, ale s národem se pojí city mimořádně silné; pro národ lidé obětují životy a ve jménu národa berou životy jiným. Národ je hodnotou autotelickou, společnost je hodnotou instrumentální“ (240). Absence tématu národa v evropských učebnicích sociologie maně připomíná slavnou scénku z Haškova *Švejka*, v níž jeden z polních kurátů trvá na tom, že Austrálie neexistuje, protože svatý Augustin o ní nic nepíše. Polská sociologie však má solidní tradici studia národa a národnostní otázky (z novějších autorů je to Joanna Kurczewska, z nejnovějších Jarosław Kiliński) a česká sociologie by k věci ostatně měla také co říci (viz studie Rádlovy, Bláhovy, ale konec konců i Gellnerovy). Celá kapitola věnovaná tématu národa a etnických vztahů (i rozsahem dosti rozměrná) je cenným příspěvkem k systematizaci našeho vědění v té věci, byť na úrovni elementární. Čtvrtá část je věnována *sociální diferenciaci* (stratifikace a mobilita, se zvláštním zřetelem k polskému vývoji, a diferenciaci podle pohlaví), pátá sociálním institucím (rodina, politika, škola, kultura, výchova a náboženství).

Bylo by možné upozornit na leccos zajímavého, třeba na rozhodně netriviální rekapitulaci sporu o existenci tříd nebo na velice instruktivní rozlišení populární a masové kultury. V každém případě je učebnice Barbary Szacké dalším důvodem k zamyšlení – proč se po Arnoštu Bláhovi, jehož učebnice vyšla posthumně v roce 1968 (a dodnes

je učebnicí solidní, prostě jenom zapomenutou nebo povzneseně ignorovanou), nenašlo dost odvahy k sepsání naší učebnice původní – s analogicky přesvědčivými příklady „z domoviny“, jako je tomu v recenzované učebnici polské? A možná, že nešlo ani tak o odvalu, jako spíše o to, že taková učebnice nikdy neposkytne dostatek položek pro citační index, jímž se přece u nás měří kvalita „učence“ především. Kdo by si totiž četl v české učebnici sociologie? A kdo by o ní psal v „mezinárodně uznaném, impaktovaném“ časopise? Nemluvě konec konců o tom, že autor se vždycky vystavuje nebezpečí, že bude kritizován pro „programový eklekticismus“, jemuž se v učebním textu prostě nelze vyhnout, a pro „opakování známých pravd“ a „přežvýkávání známých teorií“... Nicméně stojí za to se ptát – pravd a teorií známých – komu?

Miloslav Petrusek

Historická demografie 26

Praha, Sociologický ústav AV ČR 2002, 221 s.

Na konci roku 2002 vydala Komise pro historickou demografii při Sociologickém ústavu AV ČR dvacátý šestý svazek sborníku *Historická demografie*. Sborník zachovává tradiční dělení i vysokou úroveň. Nechybí podrobně zpracované sondy zabývající se demografickým vývojem v jednotlivých fázích, za pozornost však stojí především obecnější práce na téma historickodemografického zkoumání a sociální struktury české společnosti v minulosti.

Zájemcům o vývoj historické demografie v druhé polovině 20. století v České republice i v zahraničí lze vřele doporučit studii Josefa Grulichy. Grulich upozorňuje nejen na klíčová díla historické demografie, ale vysvětluje i základní pojmy a metody historickodemografického výzkumu, takže studie je přínosná i pro „laiky“, kteří se v oblasti historickodemografického výzkumu dosud nepohybovali. Grulich velmi přehled-